

A kettős állítmány jelenségének vizsgálata a mai magyar nyelvben

Horváth Krisztina

1. Bevezetés

1.1. A dolgozat célja

Dolgozatom a kettős állítmány kérdéskörével kíván foglalkozni, célja, hogy minél alaposabban bemutassa a jelenséget, és megpróbálja megválaszolni a vele kapcsolatos kérdéseket, különös tekintettel állítólagos terjedésére és ennek okára. A 2011-es diplomamunkámban a mondatátszövődés jelenségét vizsgáltam, amelyhez szorosan kapcsolódik a kettős állítmány; az ott bemutatott korpuszt és vizsgálatot is felhasználva és kiegészítve azóta gyűjtött adatokkal szeretném körüljárni minél alaposabban a kettős állítmány témakörét.

A szakirodalmi áttekintés után a *Magyar Nemzeti Szövegtár* saját gyűjtéssel kiegészített korpuszán végzett gyakorisági felmérés eredményeit mutatom be. A felmérés remélhetőleg segít közelebb kerülni a jelenség létrejöttének és terjedésének okaihoz.

2. A kettős állítmány jelenségéről

2.1. A kettős állítmány a szakirodalomban

A *Magyar nyelvtörténet*ben Horváth László azt írja, hogy „a beszélt nyelvben talán már a középmagyar kor előtt megjelent a kettős állítmány, adatolni azonban csak a 16. század utolsó negyedéből tudjuk; (...) egy szóbeli megnyilatkozást idéző boszorkányperből” (Horváth 2005: 664). Szerinte a kettős állítmány „kontamináció eredménye”; egyrészt olyan mondatokra vezethető vissza, amelyekben a *kell* állítmány mellett személyragos főnévi igenév az alany, másrészt olyan mondatokra, amelyekben „a főmondatot a *kell* állítmány zárja, és az utána következő alanyi mellékmondatot a *hogy* kötőszó vezeti be” (uo.). A keveredés közvetlen előzménye szerinte ennek a típusnak a mondatátszövődéssel módosult formája. A kettős állítmányt eredményező kontamináció ezek alapján: „1. *el kell mennem* × 2. (*[az] kell, hogy elmenjek* >) *el kell_o hogy menjek* → *el kell menjek*” (uo.).

Zolnai Gyula szerint mondatátszövődés esetén „az igekötő éppúgy eléje kerülhet valamely főmondat értékű ige elé, mint bármely más kiemelt vagy tudatunkban előbb fölmerülő mondatrész”, egyik példája: *Le akarta, hogy feküdjek* (Zolnai 1926: 16). Szerinte „nincs (...) semmi szükség arra, hogy az *el kell hogy menjek*-féle mondatfűzést az eredetibb *el kell mennem* és a *kell hogy elmenjek*-félék (...) contamináció(já)ból magyarázzuk” (uo.). Szerinte a *kell menjek*, ill. *el kell menjek* szerkezet „egyenesen a *kell hogy menjek*, ill. *el kell hogy menjek* szerkezetből” fejlődött ki a kötőszó elhagyásával (a kötőszó a rövidsége való törekvés miatt marad el) (uo. 21–3).

Tompa József *A mai magyar nyelv rendszerében* már kettős állítmánynak nevezi a szerkezetet: „ügynevezett kettős állítmányú mondataink is vannak. Ezekben a *kell, szabad* stb. személytelen állítmány mellett az eredetibb főnévi igenévi alany helyett is ragozott állítmányt találunk, illetőleg a *kell, szabad* stb. eredeti alanyi mellékmondata beleszövődik a

főmondatba” (Tompai 1962: 124).

A *Magyar grammatikában* Lengyel Klára azt írja, hogy kettős állítmány alanyi alárendelő összetett mondat tagmondatainak átszövődésével keletkezik, és példaként az *el kell menjünk* (= *kell az, hogy elmenjünk*) mondatot hozza. Kettős állítmány szerinte úgy jön létre, hogy az egyik tagja a *kell* ige egy alakja, a másik pedig egy felszólító módú ragozott igealak lesz (vagy kopulás névszó). „A *kell* igének kettős állítmány tagjaként nincsen szám- és személyparadigmája, hiszen az állítmány személykategóriáit a felszólító módú igealakon jelöljük, (...) az állítmány idő- és módbeli jelentéseit azonban a *kell* alakjai hordozzák” (Lengyel 2003: 396–7). A ragokat ezek szerint a felszólító módú igealak, a jeleket pedig a *kell* alakjai hordozzák. Lengyel Klára kiemeli, hogy egyes nyelvi rétegekben megfigyelhető a *szabad* és a *muszáj* állítmányi szerepű szavakkal létrehozott kettős állítmány is (*be szabad menjek, muszáj elmenjek*) (uo. 397).

Szűcs Márta Zita hosszabban foglalkozott a kettős állítmánnyal 2006-os tanulmányában, amelyben a szerkezet terminológiai, szerkezeti, történeti és nyelvművelési problémáinak bemutatása mellett egy gyakorisági felmérést is elvégzett. Tanulmányában a *Magyar grammatika* definícióját veszi át, és ír a *kell* segédigeszerű szerepének kérdéséről is: „A *kell* [...] segédigeszerűen viselkedik, és a felszólító módú igealakokkal együtt egyfajta összetett igei állítmányt hoz létre, melyben a *kell* az idő- és módjelet, valamint a modális értéket (a szükségszerűséget), a felszólító módú igealak pedig a szám- és személy paradigmáját hordozza” (Szűcs 2006: 213). A *kell* segédigeszerűségének kérdésével jelen dolgozat nem kíván bővebben foglalkozni, ahogy a szerkezet eredetével sem (egyesek latin, többen pedig román hatást említenek, mások viszont belső keletkezésűnek tartják, erdélyi eredete nem bizonyított) (Zolnai 1926: 14), Szűcs tanulmánya jól áttekinthető szakirodalmi összefoglalást ad mindkét problémáról.

2.2. Terjed vagy nem terjed?

Dóra Zoltán egy 2006-ban megjelent tanulmányában több nyelvművelő cikkre hivatkozva (amelyekben szintén ezt állítják) azt mondja, hogy szerinte a médiában és a szépirodalomban is gyakori a *kell* + felszólító módú igealakot tartalmazó szerkezet a *kell* + főnévi igenevet tartalmazó szerkezet mellett. A szerző azt írja, hogy elkezdte gyűjteni a kétféle szerkezetet, hogy megállapíthassa, hogy a beszélt és írott köznyelvben milyen arányban fordulnak elő. Több példát közöl a média és a szépirodalom köréből, és bemutat egy kérdőíves felmérést is a kétféle szerkezet használatáról (Dóra 2006: 413–7).

Szűcs Márta Zita szintén azt írja tanulmányában, hogy a kettős állítmány terjed, és ezt a *Magyar Nemzeti Szövegtár* korpuszában felhasználásával végzett gyakorisági vizsgálattal kívánja megerősíteni vagy cáfolni (Szűcs 2006: 216).

Dóra példái véleményem szerint ebben a formában értelmezhetetlenek, de legalábbis semmiféle gyakoriságra vonatkozó kijelentés nem tehető belőlük (28 darab véletlenszerűen gyűjtött *kell* szót tartalmazó mondatot használ fel). A kérdőíves felméréseinek eredményeiből (62 válaszadó és 50 válaszadó, gyerekek és tanárok) véleményem szerint szintén nem szabadna gyakoriságra vonatkozó következtetéseket tenni. Dóra azt mondja, hogy a felmérései azt bizonyítják, hogy a főnévi igeneves szerkezet használata gyakoribb, néha azonban

előfordul a *kell* után felszólító módú igealakot tartalmazó változat is, a kétféle szerkezet egymás mellett él a nyelvben (Dóra 2006: 420).

Szerinte elképzelhető, hogy a két szerkezetnek majd megoszlik a funkciója, és a *kell* + felszólító módú igealak a nagyobb nyomaték kifejezésére, a *kell* + főnévi igenév az egyéb beszédhelyzetek kifejezésére lesz használható. Az összefoglalásban azt írja, hogy a *kell menjek*-szerkezet az ő adatai szerint „a média nyelvében egyre gyakoribb” (Dóra 2006: 420).

Szűcs gyakorisági vizsgálata szerint „a *kell* + infinitívusz és a *kell* + felszólító mód használatának megoszlása [...] egyértelműen az infinitívusz javára dől el (...)” (Dóra 2006: 420). Szűcs ír „egy jelentős észrevételről” is, megvizsgálta, hogy a felszólító módú igealak mely paradigmái jelennek meg leggyakrabban a kettős állítmány szerkezetben. Azt a következtetést vonta le, hogy mivel az E/3., E/1., T/1. és T/3. a leggyakoribb nála, ez azt az (a dolgozatban később bemutatandó) elméletét erősíti, hogy ezekben az esetekben a kettős állítmány a főnévi igeneves szerkezettel szemben „alkalmas erősebb, parancsszerű kinyilatkoztatás hordozására” (Szűcs 2006: 217–8).

Véleményem szerint ahhoz, hogy ilyesfajta következtetéseket tehessünk, egy nagy korpusz összes igéjének paradigmáját meg kellene vizsgálni, mert elképzelhető, hogy ott is az E/3. lenne a leggyakoribb. Lehetséges, hogy a kettős állítmány esetében ez a gyakoriság teljesen véletlenszerű, de az is, hogy a korpuszokban legtöbbször (a korpusz típusától függetlenül) az E/3., E/1., T/1. és T/3. igealakok fordulnak elő (szépirodalmi, publicisztikai szövegekben ez igen könnyedén feltételezhető).

A következőkben bemutatom majd saját felmérésem eredményeit, amelynek egyik ösztönzője Dóra Zoltán fent említett tanulmánya volt, a másik pedig Máta Mária a *Magyar grammatikáról* írott recenziója, melyben a kettős állítmányról ezt írja: „Érdekelne egy felmérés arról, mennyire terjedt el napjainkra ez a szerkesztés. Nyelvjárási különbségek vannak. De vajon mi lehet a valóságos köznyelvi helyzet?” (Máta 2000). A saját gyűjtésű anyagom két korpusz összes *kell* szót tartalmazó adatát tartalmazza, ebből a mostani dolgozathoz a beszélt nyelvi adatokat fogom felhasználni. Nem csupán a két előre gyártott kategóriába (*kell* után főnévi igenév, ill. felszólító módú igealak) tartozó adatokat válogattam ki, hanem az összes előfordulást megpróbáltam rendszerbe foglalni, a két vizsgálandó kategória mellett azonban jelen dolgozatban a többitől csak említést teszek.

3. Egy izgalmas kísérlet, mely folytatásra vár – gyakorisági felmérés a *kell* szót tartalmazó mondatokról

3.1. Módszertani kérdések

Egy nagy korpuszból elég pontos adatokat lehet kapni arra vonatkozóan, hogy a kettős állítmány, illetve a *kell* szót tartalmazó átszövődéses mondatok valóban terjednek-e a mai magyar nyelvben. Szűcs Márta Zita a *Magyar Nemzeti Szövegtár*ból dolgozott, nyelvváltozat és alkorpusz szerint is lekérdezte a *kell* utáni felszólító módú igealak, illetve főnévi igenév arányait (Szűcs 2006: 217). Bár az arányok szemléletesek, mindenképpen érdemes kicsit más oldalról is megközelíteni a kérdést, ezért egyrészt más típusokat is bevezetek a felmérésben, másrészt pedig az *MNSZ* mellett a saját beszélt nyelvi adataimat is felhasználom, az *MNSZ*

ugyanis sajnos pont olyan alkorpuszt nem tartalmaz, amelyben a nyelvi változások megindulása legjobban regisztrálható lenne.

A saját gyűjtésemből most azt a 250 beszélt nyelvi adatot fogom felhasználni, melyeket egy nagyobb korpuszból válogattam az alapján, hogy megtalálható legyen bennük a *kell* szó. Természetesen nagyon friss adatokkal dolgozom csak, ezért az adatokat élő sportmérkőzés-közvetítésekből vettem, 2010 szeptemberétől októberéig, a férfi- és női kézilabda BL-ből és a magyar válogatott labdarúgó Eb-selejtezőiből. A korpusz adatait és magát a korpuszt a dolgozat végén mellékletben közlöm, az egyes típusoknál egy-egy beszélt, illetve írott nyelvi mondatot hozok példaként, ezeknek adatai a mellékletben megtalálhatók.

A mondatok csoportosításához nem alakítottam ki előre kategóriákat, az ugyanolyan felépítésű mondatok szépen kirajzolták saját csoportjaikat. Először mindent különválasztottam, ami csak egy kicsit is különbözött, így rengeteg csoportom lett, ezeket össze kellett vonnom. Nem veszem tehát külön csoportnak azokat az alakokat, amelyek igemód vagy igeidő (vagy mind a kettő) tekintetében különböznek, valamint nem választom külön a *kell* után jövő főnévi igenév szótári alakját a főnévi igenévi személyraggal ellátott alakoktól – érdemes lenne ezt is megvizsgálni, összehasonlítani a beszélt és az írott nyelvi szövegekben a két alak használatának arányát, ennek a dolgozatnak a keretein azonban a kérdés túlmutat, ezért nem foglalkozom vele. Ebben a vizsgálatban szintén nem foglalkozom a főnévi igenév és a *kell* szórendjével; egy csoportnak veszem a *-ni kell* és a *kell -ni* alakokat.

Az igeikötős alakokat azért veszem külön csoportnak, mert nem kevés az olyan átszövődéses mondat, amelyben csak az igeikötő kerül az alaptag elé, ezért érdekes megnézni, hogy nem átszövődéses mondatok esetében milyen arányban kerül az igeikötő a *kell* elé. Nem feltétlenül kellene külön csoportba tenni őket, de mindenképpen érdekes kérdés, hogy attól, hogy az igeikötő a *kell* elé kerül, már átszövődésről beszélünk-e; főleg annak tükrében, hogy úgy tűnik, a *meg kell, hogy mondjam/meg kell mondjam* szerkezet elég gyakran hangzik el mind a médiában, mind a mindennapi életben. Ezen kívül természetesen más csoportosítási lehetőség is elfogadható és megengedett; én a szerkezetek hasonlósága alapján rendeztem el a mondatokat, és a fent említett szűkítés után ezek a főbb típusok rajzolódtak ki: 1. csoport: *kell* + főnévi igenév, 2. csoport: igeikötő + *kell* + főnévi igenév, 3. csoport: *kell* (főige), 4. csoport: *kell, hogy* átszövődés nélkül, alanyi alárendelés, 5. csoport: *kell, hogy* átszövődés nélkül, célhatározói alárendelés, 6. csoport: *kell, hogy* átszövődéssel, 7. csoport: igeikötő + *kell, hogy* átszövődéssel, 8. csoport: *kell* + felszólító módú igealak (kettős állítmány), 9. csoport: igeikötő + *kell* + felszólító módú igealak (kettős állítmány).

Nem kis problémát okoz a mondatátszövődés tanulmányozásában, hogy az *MNSZ* nem igazán használható a jelenség vizsgálatára, ugyanis a programban csak szavakra, szerkezetekre lehet keresni, a főmondat és a mellékmondat sorrendje kívül esik a kompetenciáján. Így aztán a 4., 5., 6., 7. csoportba csak akkor tudnék adatokat sorolni, ha egyesével átnézném a *kell, hogy*-szerkezet korpuszbeli megvalósulásait. Mivel nem lehet három szóra keresni, így az igeikötős csoportok arányait is csak a saját anyagomból tudom közölni. A 3. csoporthoz, melyben a *kell* a mondat főigéje, szintén nem lehet érdemi adatot közölni az *MNSZ*-ből, mivel szűrőként nem tudjuk beállítani, hogy ne következzen utána főnévi igenév. Így aztán az *MNSZ*-ből valóban csak a *kell* után főnévi igenevet, ill. felszólító módú igealakot tartalmazó csoportokhoz kapunk adatot a teljes korpuszra vonatkozóan.

Ezért aztán lekértem az *MNSZ*-ből egy 250 mondatos véletlen mintát úgy, hogy a *kell*-t írtam

be szótőnek, és egy mondat kontextust kértem hozzá (egy 200-as és egy 50-es véletlen minta adatait tettem össze). A mondatokat a dolgozat végén mellékletben közlöm. Az *MNSZ*-ben 605 162 a *kell* szótő száma összesen (3225,04 db/millió), de ezzel a fent említett nehézségek miatt nem tudok dolgozni. A két 250 mondatból álló korpusz adatait jól össze lehet hasonlítani, és talán a szerkezetek arányairól is lehet majd megfigyeléseket tenni.

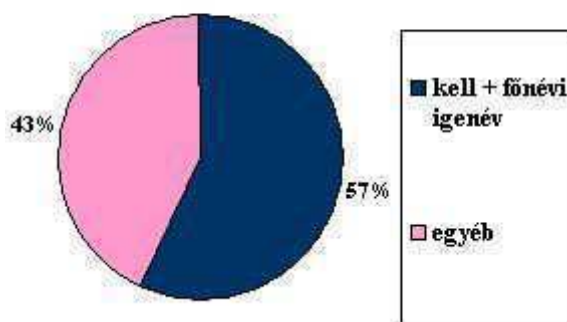
3.2. A vizsgálat eredménye

A fentiek alapján az **első csoportba** az a szerkezet tartozik, melyben a *kell* után főnévi igenév következik (szótári vagy ragos alakban). Példák: beszélt nyelvi: *Ezt az emberelőny-figurát kell behozni*, *MNSZ: Marxizmust iskolai órák után délután kellett hallgatnunk*. Ide a saját gyűjtésemből 142 beszélt nyelvi (56,8%) adatot sorolhatunk, tehát a korpusz adatainak több mint a felét. Az *MNSZ* mondatainál is hasonló a helyzet, 171 esetet sorolhatunk ebbe a csoportba (68,4%). Az összes mondatnak ez a csoport teszi ki a 62,6%-át, ami elég jelentős (az összes mondat csoportok szerinti megoszlását az egyes csoportok tárgyalása után mutatom meg egyetlen kördiagramon). Láthatjuk, hogy messze ez a leggyakoribb típus a különféle szerkezetek között, és ha egybevennénk az igekötős csoporttal, szinte az egész korpuszt le is fedné.

Meg kell említeni, hogy igen sokszor alaptag és vonzat közé ékelődik a *kell* szó, úgyhogy akár ezt a típust is lehetne külön csoportban vizsgálni, és lehet, hogy így az igekötős alakok különválasztása sem annyira jövedelmező. A vonzatosság kérdése (az igekötőével együtt) a *kell* szó segédigeként való értelmezésének problémájához visz közelebb.

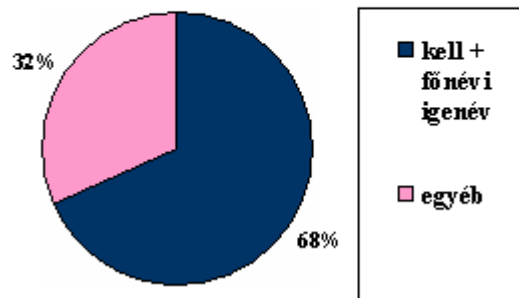
1. diagram

1. diagram: Beszélt nyelvi adatok

2. diagram

2. diagram: MNSZ adatai

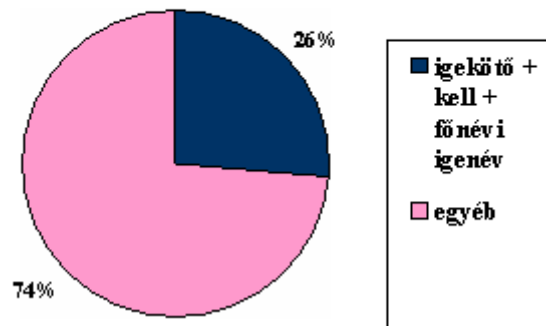

A **második csoport**ba az a szerkezet került, amely csupán annyiban különbözik az elsőtől, hogy a *kell* szó igekötős főnévi igenévhez kapcsolódik, és szétvágja azt. Példák: beszélt nyelvi: *Föl kéne örölni a franciákat*, MNSZ: *Össze kell bújni, hideg ellen is jó, meg több is lesz a hely*. Az elemek sorrendje: igekötő + *kell* + főnévi igenév. Ebbe a típusba a saját beszélt nyelvi adataim közül 66 darab (26,4%) tartozik, az MNSZ mondataiból 53 darab (21,2%). Ez a típus is nagyobb részét, körülbelül negyedét teszi ki az összes mondatnak (23,8%). Az első és a második csoport (tehát ha az igekötő miatt nem veszünk fel újabb csoportot) az összes mondat 86,4%-át teszi ki, tehát az összes többi csoportra csupán 12,6% jut, és abból is a következő csoport foglalja le a legtöbb mondatot.

Az MNSZ teljes anyagában való keresés *kell* után közvetlenül következő főnévi igenévre 350 309 előfordulást eredményezett (1866,87 db/millió). Ez a keresési beállítás eléggé pontatlan adatot eredményez, ugyanis a *kell* és a főnévi igenév közé bekerülhet akár több szó is (pl. MNSZ: *Nem kellene a város pénzügyi helyzetével összekeverni*), de ha nem a *közvetlenül* opciót adjuk meg, rengeteg olyan adat is kijön, amelyek esetében nem a *kell* szóhoz kapcsolódik a főnévi igenév (például már másik tagmondatban található). Erre a kérdésre Szűcs Márta Zita nem tér ki az említett tanulmányában, feltételezhető, hogy ő is a *kell* után közvetlenül következő alakok arányát vizsgálta.

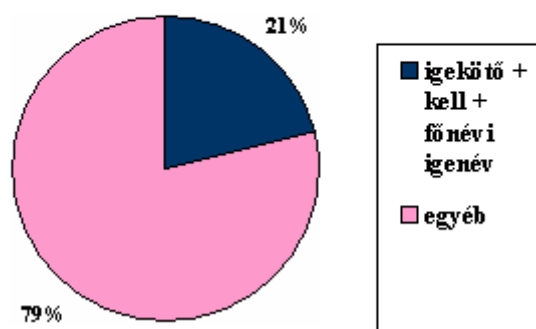
3. diagram

3. diagram: Beszélt nyelvi adatok

4. diagram

4. diagram: MNSZ adatai

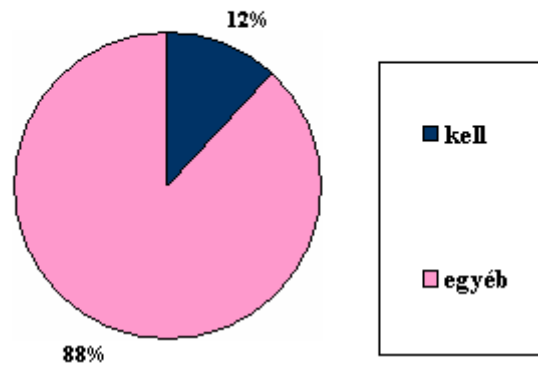
A **harmadik csoport**ba azok a mondatok tartoznak, amelyekben a *kell* önmagában áll, nem követi főnévi igenév, sem bármilyen mellékmondat, tehát a mondat főigéje. Példák: beszélt nyelvi: *Kéne egy-két könnyű gól*, MNSZ: *A hódpatkány bundája nem kellett senkinek*. Ide 30 beszélt nyelvi (12%) adat tartozik, az MNSZ adataiból pedig 19 darab (7,6%), úgyhogy ez a típus már nem nevezhető gyakorinak. Az első három csoport a beszélt nyelvi adataim 95,2%-át teszi ki, az MNSZ mondatainak 97,2%-át, az összes mondat 96,2%-át. A további hat csoport tehát szinte elenyésző kisebbséget jelent, ezen korpusz alapján semmiképpen sem nevezhetjük az egyéb szerkezet típusokat gyakorinak.

A korpuszomban nem találtam rá példát, de ehhez a típushoz kapcsolódik a *kell*, *mert*-szerkezet, amely okhatározói alárendelésű összetett mondatokban jelenik meg. Ebben a típusban a főmondat *kell*-je ugyanolyan főige, mint az előbb bemutatott harmadik csoportomban, az utána következő mellékmondat tartalmazza a szükségesség okát. A *kell* után nem *hogy* kötőszó jön, hanem *mert*, és a mellékmondatban nem lehet felszólító módú az

igealak.

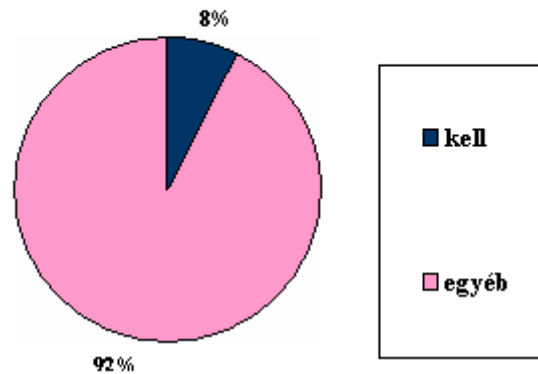
5. diagram

5. diagram: Beszélt nyelvi adatok

6. diagram

6. diagram: MNSZ adatai

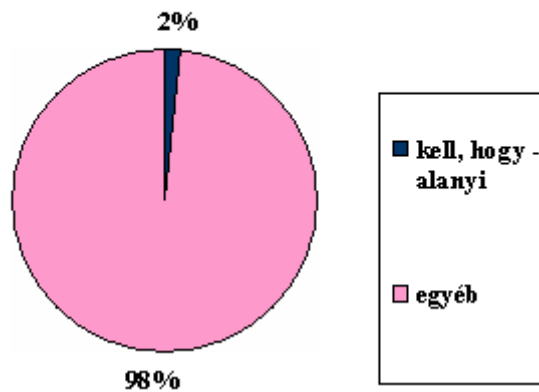

A **negyedik csoportba** az a típusú szerkezet tartozik, ahol összetett mondat főmondatában található a *kell*, és ezt követi *hogy* kötőszó után alanyi alárendeléssel a mellékmondat, amelyben az ige felszólító módban van. Ebben a típusban nincs mondatátszövődés. Példa: beszélt nyelvi: *Nagyon kéne, hogy labdát szerezzünk*. Az MNSZ 250 mondata között nem találtam ilyen példát, úgyhogy ezt a típust összesen 4 darab beszélt nyelvi mondat képviseli (1,6%) a korpuszomban.

7. diagram

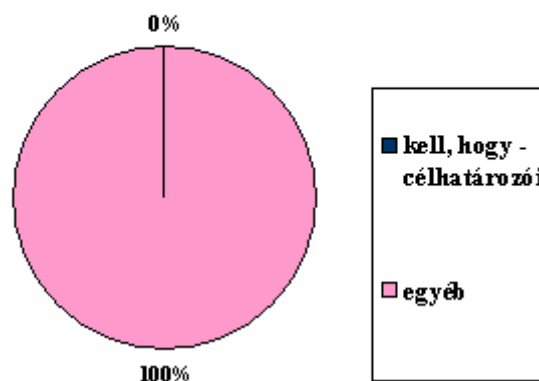
7. diagram: Beszélt nyelvi adatok

Az **ötödik csoport**ba azokat az összetett mondatokat soroltam, amelyekben a főmondatban lévő *kell* után a mellékmondatban *hogy* kötőszó után felszólító módú az igealak, de nincs átszövődés, hanem célhatározói alárendeléssel kapcsolódnak egymáshoz a tagmondatok. Példa: beszélt nyelvi: *Pálinger bravúrja kell, hogy ne kapjunk gólt*. Erre a típusra összesen 1 darab beszélt nyelvi (0,4%) példát találtam, az *MNSZ* mondatai között erre sem volt példa. Ha hozzáadjuk az előző csoporthoz, összesen 5 darab (2%) olyan mondatunk lesz, amelyek összetett mondatok, a főmondat állítmánya a *kell*, a mellékmondatban az igealak felszólító módban van, a főmondat utalószava az *az* vagy az *azért/arra/a célból*, tehát alanyi vagy célhatározói az alárendelés, és nincsen átszövődés a tagmondatok között.

8. diagram

8. diagram: Beszélt nyelvi adatok

A **hatodik csoport**ba az a szerkezet tartozik, amelynél az összetett mondat főmondatában a *kell* az állítmány, a mellékmondatot a *hogy* kötőszó vezeti be, és a tagmondatok között átszövődést figyelhetünk meg. Példák: beszélt nyelvi: *Ez hétméteres kéne, hogy legyen*, *MNSZ: Garanciát kellene, hogy jelentsenek*. Ebbe a típusba az utolsó hat csoport adataihoz képest viszonylag sok mondat tartozik, 7 beszélt nyelvi (2,8%) és 3 az *MNSZ*-ből (1,2%). A teljes korpusznak ez azonban csupán a 2%-a, tehát ez alapján a korpusz alapján egyáltalán nem mondható gyakorinak ez az átszövődéses típus sem.

9. diagram

9. diagram: Beszélt nyelvi adatok

10. diagram

10. diagram: *MNSZ* adatai

A **hetedik csoport** annyiban különbözik az előzőtől, hogy itt csak az igekötő miatt beszélhetünk átszövődésről, az igekötő és a *kell* a főmondatban található, az igekötőhöz tartozó felszólító módú igealak *hogy* kötőszó után a mellékmondatba kerül. Ehhez a típushoz beszélt nyelvi adatot nem találtam, és az *MNSZ* mondatai között is csupán egy van, amelyben igekötő szövődik át, de az igekötő mellett más mondatrész is: *A házasságkötéssel meg kellene, hogy szűnjön az én és te kapcsolat*. Ha összeadjuk az előző átszövődéses csoporttal ezt az eredményt, kiderül, hogy az egész korpusz mondataiban a mondatátszövődés összesen 2,2%. Ez több, mint az átszövődés nélküli összetett mondatoké (4. és 5. csoport, 1%), de nem sokkal.

Elmondhatnánk, hogy ez alapján a korpusz alapján a *kell*, *hogy*-típusú összetett mondatok gyakrabban jelennek meg átszövődéssel, mint átszövődés nélkül, de az adatok szerény mennyisége miatt ez eléggé megalapozatlan lenne. Azt viszont meg kell említeni, hogy érdekes, hogy a korpuszban nem találtam erre a típusú átszövődésre beszélt nyelvi adatot, hiszen a diplomamunkámhoz gyűjtött átszövődéses mondatokat tartalmazó korpuszomban a *meg kell*, *hogy mondjam*-szerkezet elég sokszor előfordult.

A **nyolcadik** és a **kilencedik csoportba** az ún. kettős állítmány két típusát tettem, a nyolcadikba azt, amelyben a *kell* után felszólító módú igealak következik (tehát nincs előtte *hogy* kötőszó, mert akkor a hatodik csoportba kerülne). Példa: *MNSZ: Miért pont most (...) kell iskolába járjak*. Erre a típusra a beszélt nyelvi adatok között nem találtam példát, az *MNSZ* mondatai között viszont 3-at is (1,2%). A kilencedik csoporthoz – amely annyiban különbözik az előbbitől, hogy a *kell* elé igekötő kerül, és így következik utána a felszólító módú igealak, tehát a *kell* szó kettévágja az igekötős igét – nem találtam a korpuszban példát. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy az 500 mondatos teljes korpuszban egyáltalán nem gyakori a kettős állítmány.

11. diagram

11. diagram: *MNSZ* adatai

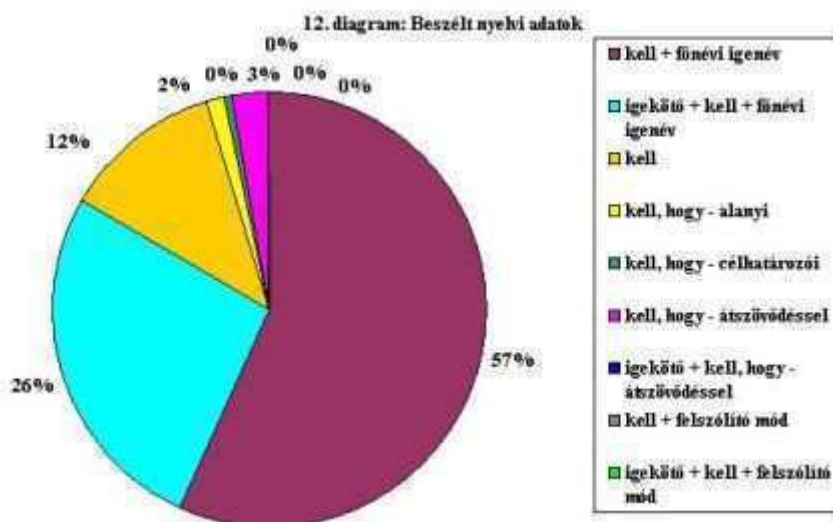

Az *MNSZ* teljes anyagában való keresés *kell* után közvetlenül következő felszólító módú

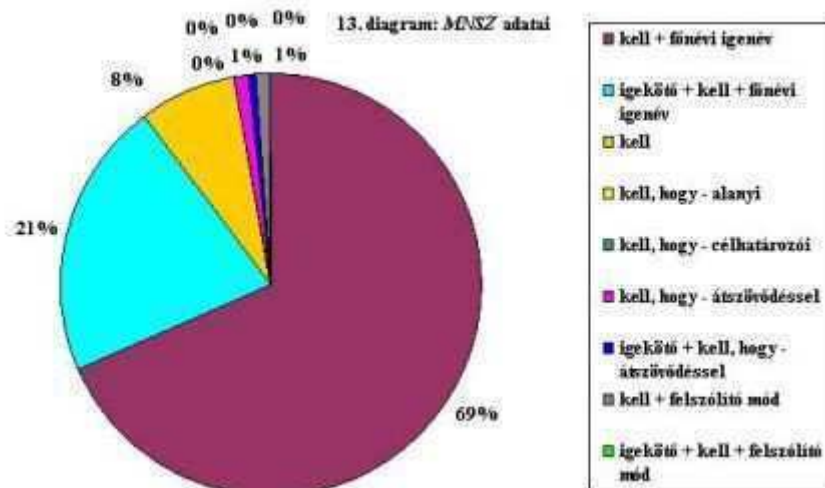
igealakra 4637 előfordulást eredményezett (24,71 db/millió). Mint fentebb kifejtettem, ez a keresési beállítás pontatlan adatot eredményez, ugyanis nem csak a *kell* és a főnévi igenév közé, hanem a *kell* és a felszólító módú igelak közé is bekerülhet akár több szó is (pl. *MNSZ: Bruttó jövedelmük két százalékát kell majd a pártkasszába befizessék*). Ha nem a *közvetlenül* opciót adjuk meg, ehhez a típushoz is rengeteg olyan adatot kapunk, amelyek esetében a felszólító módú igealak nem a kettős állítmány része (például másik tagmondat állítmánya a *kell*-től teljesen függetlenül, kötőszóval elválasztva).

A két csoport arányai azonban így is figyelemre méltóak, a *kell* szót követő főnévi igeneves szerkezet ~76-szor többször fordul elő, mint a kettős állítmány szerkezete (az *MNSZ* teljes korpuszában keresve). Ehhez érdemes hozzátenni azt is, hogy hogyan alakult a beszélt nyelvi adatok, majd az *MNSZ* adatainak csoportok szerinti aránya a 250 mondatos korpuszokban, majd megnézni, hogy az összes, 500 mondatos korpuszban milyenek is ezek az arányok.

12. diagram

13. diagram

14. diagram

Az arányok itt is nagyon szemléletesek, látható, hogy az 500 mondatos korpuszban elenyésző a kettős állítmányt tartalmazó mondatok száma, pontosan 144-szer többször fordul elő a *kell* főnévi igeneves szerkezetben, mint felszólító módú igealakokkal.

Ez a rövid vizsgálat természetesen nem alkalmas az egész nyelvhasználati színtérre vonatkozó messzemenő következtetések levonására, de az arányok így is elég érdekesek nem csak a főnévi igeneves és a felszólító módú igealakos, hanem mind a hat csoport között. Az mindenesetre kiderült, hogy a *kell* szó főnévi igenévvel való használata messze a leggyakoribb jelenség a *kell* szót tartalmazó mondatok között. A legkevésbé gyakori jelenség ezen felmérés alapján a kettős állítmány használata, és az is meglepő, hogy egyetlen beszélt nyelvi adatot sem találtam rá, pedig egyes (főként nyelvművelő jellegű) szakirodalmak szerint a beszélt

nyelvben figyelhető meg inkább.

4. A kettős állítmány terjedésének kérdéséről

4.1. A felszólító módú igealakokkal kifejezhető többlet

A fenti vizsgálat alapján a kettős állítmány nem tekinthető gyakori jelenségnek, ám a vizsgálat természetesen nem fedi le a teljes nyelvhasználati színteret, és a beszélt nyelvi adatok száma is igen alacsony – ezért nem állíthatjuk, hogy a kettős állítmány jelensége nem terjed, úgyhogy érdemes megvizsgálni, hogy milyen okok állhatnak az állítólagos terjedés hátterében.

Szücs Márta Zita a kettős állítmány terjedésének kapcsán azt írja (kvázi a jelenség magyarázataként), hogy szerinte a nyelvi gazdaságosságra való törekvés a szerkezet egyik mozgatórugója, „hiszen a nyelvhasználó ezzel a szerkezettel megspórol egy *hogy* kötőszót és egy új tagmondatot úgy, hogy a tartalom, a kívánt mondanivaló közben nem sérül, vagyis a szerkezet funkcionálisan betölti a kommunikációban ugyanazt a szerepet, mint amit a *hogy* kötőszós forma” (Szücs 2006: 215). Szücs osztja továbbá azt a véleményt, miszerint a főnévi igeneves forma általános értelmű végrehajtandó cselekvés esetén használatos, amelyben „az alanyt nem szükséges pontosan megjelölni”, „a *kell* + felszólító módú igealakokkal való szerkesztésnek azonban funkciója van: erős követelést, parancsszerű kinyilatkoztatást hordoz, és a cselekvő személyét is pontosan kívánja megjelölni: ő és nem más” (Szücs 2006: 215).

A kötőszó elmaradásának kérdéséről az a véleményem, hogy a gazdaságosságra való törekvés természetesen motiválhatja a szerkezetet, de szerintem itt nem a kötőszón van a hangsúly, nem feltétlenül az *el kell, hogy menjek* szerkezet áll szemben az *el kell menjek* szerkezettel, hanem inkább az *el kell menjek* az *el kell mennem* szerkezettel. A *hogy* kötőszó csupán azért érdekes, mert meglete esetén nem kettős állítmányról beszélünk, hanem átszövődéses mondatról, amelyben lehetséges, hogy csupán az igekötő kerül a mellékmondatból a főmondatba a *kell* elé (erre a diplomamunkámhoz gyűjtött korpuszban rengeteg példát találni, ahogy arról fentebb már volt szó).

Szücs Márta Zita a már említett felmérése alapján is arra a következtetésre jut, hogy a főnévi igeneves forma általános értelmű cselekvés esetén használatos, a *kell* + felszólító módú igealakos forma ezzel szemben „parancsszerűséget és szükségyszerűséget hordoz, s az alany többnyire E/3. vagy E/1., esetenként T/1. vagy T/3. személyű” (Szücs 2006: 218). A szám-személy kérdéséről korábban már kifejtettem a véleményemet, de az állítás többi részével sem értek egyet. Az infinitivuszos forma valóban általános, az állítmány részeshatározója, vagyis a cselekvés végrehajtója (az ágens, akinek végre kell hajtani a cselekvést) nincs pontosan megjelölve (és nem az „alany” nincs pontosan megjelölve, mert az alany az infinitivusz), ám a magyarban létezik a főnévi igenévnek személyragozási paradigmája, amikor a részeshatározói ágens elég pontosan meg van jelölve, ugyanis a személyrag egyeztetve van vele számban és személyben: *el kell menned (neked)*, *meg kell írnotok (nektek)*. Itt a cselekvő száma és személye a főnévi igenévi személyrag miatt tökéletesen megállapítható, tehát valószínűleg nem az általános-konkrét szembenállás a megoldás, nem az *el kell menni* áll szemben az *el kell menjek* szerkezettel, hanem inkább (ahogy már említettem) a főnévi igenévi személyragos *el kell mennem* forma az igei személyragos *el kell menjek* szerkezettel.

A szerkezet létrejöttének, terjedésének és gyakoriságának magyarázatához a kulcs valószínűleg az igei és a személyragozott igenévi alakok szembeállításánál keresendő. A főnévi igenévi személyrag abban különbözik az igei személyragtól, hogy csak szám- és személyparadigmája van. A kettős állítmányi szerkezetben az idő- és módjeleket a *kell* hordozza (illetve a felszólító módjelet az igealak), így azok nem annyira érdekesek, a ragozás viszont annál inkább. A főnévi igenévi személyragnak ugyanis nincsen határozott és általános ragozási sora, hiába tárgyas egy ige, a belőle képzett főnévi igenévhez csak egyféle főnévi igenévi személyrag illeszthető: *fel kell tenned (azt / valamit)*. Ezzel szemben a felszólító módú igealakon könnyedén tudjuk jelölni a 3. személyű tárgy határozottságát: *fel kell tedd (azt)*, *fel kell tegyél (valamit)*. A határozottság-határozatlanság megosztása gyorsabb és egyszerűbb kommunikációt eredményezhet, így a gazdaságosságra és az egyértelműségre való törekvés is megvalósulhat a használatával.

A doktori dolgozatomhoz gyűjtött korpuszomban eddig 87 darab kettős állítmányt tartalmazó mondat található, ebből 33 darab tárgyatlan igével létrejövő kettős állítmány van, és a tárgyatlan igék közül 13 a *legyen* szó (vagyis a létige), amely többször is összetett állítmányban szerepel. Az 54 darab tárgyas ige közül 12-nek van határozatlan tárgya, tehát ezek általános ragozásúak, 40 pedig harmadik személyű határozott tárggyal áll, ezek határozott ragozásúak. A határozott ragozású alakok közül 11 a *(meg)/(azt) kell mondjam* szerkezet. Látható, hogy a tárgyas igék jóval nagyobb arányban határozott ragozásúak, mint általános ragozásúak, ami a fenti elméletet erősíti.

Az MNSZ-ből is lekérdeztem, hogy a *kell* után közvetlenül következő felszólító módú igealakos szerkezetek közül mennyi „alanyi” ragozású, 2721 előfordulás (14,50 db/millió), mennyi „tárgyas”, 1832 előfordulás (9,76 db/millió), és mennyi „-lAk” ragozású (E/2. tárggyal álló ige), 84 előfordulás (0,45 db/millió). Sajnos azt nem lehet lekérdezni, hogy az általános ragozású igealakok közül mennyi a tárgyas ige, így lényegi információt nem kapunk arról, hogy a tárgyas igék milyen arányban állnak 3. személyű határozott tárggyal. A későbbiekben esetleg érdemes lenne egy olyan felmérést elvégezni, amelyben magyar anyanyelvi beszélőknek a főnévi igeneves és a felszólító módú igealakos szerkezet között kellene választaniuk úgy, hogy határozott tárgy/határozatlan tárgy/semmi nem áll a tárgyas/tárgyatlan igenévi- ill. igealakok mellett. Ezzel is erősíteni lehetne a fent bemutatott elképzelést.

A „-lAk”-ragozás azonban felvet egy újabb érdekes elképzelést, annak ellenére, hogy elég kevés adat található csak rá az MNSZ-ben. A saját korpuszomban is előfordul két olyan mondat, amelyek igéi második személyű tárggyal állnak (*Amiről remélem nem kell győzködjek; Meg kellett gyűlöljek miatta*). A kettős állítmány használatának terjedése minden bizonnyal nem csak a 3. személyű tárgy határozottságának jelölésére kínál egyszerűbb megoldás, hanem a 2. személyű tárgy jóval könnyebb jelölése miatt is elképzelhető. Ha ugyanis alaposabban megnézzük ezt a szerkezetet, láthatjuk, hogy főnévi igeneves szerkesztéssel a 2. személyű tárgy nem jelölhető úgy az igenéven, ahogy a felszólító módú igealakon: *fel kell vidítsalak – fel kell vidítanom (téged)*. A főnévi igenév (mivel nincs többféle ragozási paradigmája) ugyanúgy nem alkalmas a 2. személyű tárgy, ahogy a 3. személyű határozott tárgy jelölésére sem. A főnévi igeneves szerkezethez az egyértelműség miatt muszáj hozzátenni a névmást, ez viszont bonyolultabb és kevésbé gazdaságos is.

A felszólító módú igealakon a többi személyű tárgy nem lehet ilyen egyszerűen megjelölni (*fel kell vidítsam magam/őt/magunkat/őket*), és a többes szám második személyű tárgynál is kellhet a névmás az egyértelműség miatt (*fel kell vidítsalak titeket*), de kétszemélyes

interakciónál a névmás felesleges (*fel kell vidítsalak*). Az egyértelműsége és gazdaságosságra való törekvés ennél a szerkezetnél is nagyon jól megmutatkozik, a kettős állítmány terjedése valószínűleg ennek is köszönhető.

4.2. Két kiemelt gyakoriságú szerkezet

Szücs Márta Zita külön részt szentel tanulmányában a kettős állítmányi szerkezetben előforduló igéknek, és megállapítja, hogy a „lesz és a mond” ige emelkedik ki, ezek a leggyakoribbak (Szücs 2006: 218). Az én korpuszom ugyan jóval kevesebb kettős állítmányt tartalmaz, de nálam is a *legyen* és az (*azt/meg-/el-*) *mondjam* felszólító módú alakok a leggyakoribbak. Az MNSZ-ben a *kell* utáni felszólító módú *lesz* alakjai 957 előfordulással állnak, ami az általános ragozású igealakok 35%-a; a *kell* utáni felszólító módú *mond* alakjai pedig 819 előfordulással, ebből 785 darab határozott, és 34 darab általános ragozású, a határozott ragozású igealakoknak ez a 785 darab a 43%-uk.

Elképzelhetőnek tartom, hogy a kettős állítmány terjedése a ragozás és az *azt kell mondjam* szerkezet grammatikalizálódása mellett összefügg a *legyen* igealakokkal alkotott szerkezet felépítésével is. Átalakítottam a 13 darab ilyen típusú mondatomat úgy, hogy főnévi igeneves szerkezetet tartalmazzanak, és kétféle mondat lehetséges, az egyik egyszerűbb:

*Egy jó házasságban is kell [állítmány] (az [alany], *hogy*) legyen [állítmány] hibaelemzés [alany]*

→ *Egy jó házasságban is kell [állítmány] lennie [alany] hibaelemzésnek [részhathatározó].*

Abban az esetben, ha a létige önállóan alkotja a kettős állítmány egyik állítmányi tagját, a főnévi igeneves mondatban alany lesz belőle, az állítmányként hozzá tartozó alanyból pedig a főnévi igeneves mondatban részhathatározó. A mondataim közül hat így alakítható át, tehát nem összetett állítmány tagja a *legyen*.

A másik átalakítási típus már jóval bonyolultabb:

Tiéd [állítmány] kell [állítmány] legyen [állítmány] Donna Anna [alany],

azaz kicsit áttekinthetőbben:

(Az) [alany] kell [állítmány] (, hogy*) Donna Anna [alany] *a* tiéd legyen [állítmány]*

→ *Donna Annának [részhathatározó] *a* tiédnek [állapothathatározó] kell [állítmány] lennie [alany].*

Abban az esetben, ha a *legyen* a kettős állítmány egyik tagjaként összetett állítmány tagja, a főnévi igeneves mondat igen komplikált felépítésűvé válik. Ebben az esetben a *legyen* nem létige, hanem segédige, a *kell* pedig beékelődik az összetett állítmány névszói és igei része közé. Ha átalakítjuk a mondatokat, a *kell* lesz az állítmány, a segédigéből főnévi igenévi alany lesz, az összetett állítmány névszói részéből állapothathatározó, az alanyból pedig részhathatározó válik.

Elképzelhetőnek tartom, hogy ennél a szerkezetnél nem véletlen a kettős állítmány használatának terjedése (ha valóban terjed). Ha összefüggés van a figyelem irányulása és a szintaktikai szerkezet között, akkor az alany valószínűleg hangsúlyosabb mondatrész a részeshatározónál, az állítmány pedig hangsúlyosabb mondatrész az állapothatározónál. Előfordulhat, hogy a kettős állítmányt tartalmazó mondatok (főleg a második esetben, összetett állítmánynál) könnyebben, gyorsabban megérthetők, mint főnévi igeneves változatuk, ezzel a rövidsége, egyszerűsége és egyértelműsége való törekvést erősítve. A szerkezet mindenestre érdekes témaként szolgálhat további kutatások számára.

5. Összefoglalás

Dolgozatomban megpróbáltam bemutatni a kettős állítmány jelenségét úgy, hogy a szakirodalmi áttekintés után a *Magyar Nemzeti Szövegtár* saját gyűjtéssel kiegészített korpuszán elvégeztem egy gyakorisági felmérést, majd ennek eredményeit bemutatva jutottam el bizonyos következtetésekhez. A felmérés alapján a jelenség állítólagos terjedése nem bizonyított, ám a korpusz mérete miatt nem is zárható ki – a terjedés több tényező miatt is lehetségesnek mondható.

Ezen tényezők között vélhetően nem a szerkezet „parancsszerűsége” játssza a legnagyobb szerepet – ez ugyanúgy megvan a főnévi igeneves alakban is, legfeljebb intenzitásában érezhetnek egyesek eltérést. A lényegi különbség valószínűleg nem is a *hogy* kötőszó elmaradásában vagy az infinitívuszos alak általánosságában keresendő – egyrészt a két szerkezet ragozását érdemes mélyebben megvizsgálni, a felszólító módú igealakon kifejezhető többletet (az egyes szám második, illetve a harmadik személyű tárgy határozottságát), amely gazdaságossá és egyértelművé tehet egyetlen apró mozzanattal. Másrészt pedig érdemes a létige-segédige felszólító módú alakjának viselkedését összevetni a főnévi igeneves szerkezettel, főleg a befogadói oldalról nézve, ugyanis itt is felmerülhet a rövidsége és egyszerűsége való törekvés motiváló ereje.

[Melléklet](#)

Szakirodalom

Dóra Zoltán 2006: Kell mennem, kell menjek? In: Magyar Nyelvőr 130: 413–21.

Horváth László 2005: Szó szerkezet-történet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): Magyar nyelvtörténet. Budapest: Osiris Kiadó, 663–674.

Lengyel Klára 2003: Az állítmány. In: Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 394–404.

Mátai Mária 2000: Magyar grammatika. In: Magyar Nyelvőr, 124.
<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1243/124313.htm>

Szűcs Márta Zita 2006: Kettős állítmány a magyar nyelvben. In: Nyelvtudomány II. Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica. Szeged, 211–20.

Tompai József 1962: Az állítmány. In: Tompai József (szerk.): A mai magyar nyelv rendszere. Budapest: Akadémiai Kiadó, 118–38.

Zolnai Gyula 1926: Mondatátszövődés. Értekezések a nyelv- és szépirodalom köréből. XXXIV/8.

Lektorálta: Keszler Borbála, Balázs Géza